

УДК 37.0134

Тетяна ПЛАЧИНДА,
доктор педагогічних наук, доцент, Кіровоградська льотна академія
Національного авіаційного університету, м. Кропивницький

ПСИХОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ ФАХІВЦІВ В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті аналізуються погляди науковців щодо дефініцій: “психологічна компетентність”, “професіоналізм фахівця”, “професійно-психологічна компетентність”, “особливі умови діяльності” – та наводяться авторські інтерпретації означених понять. Розкривається сутність особливих умов професійної діяльності та акцентується на необхідності формування психологічної компетентності, за допомогою якої простіше подолати негативні чинники фахової діяльності. Акцентується на формуванні навичок рефлексії та аутогенного тренування як складників психологічної компетентності з метою самоаналізу, для розуміння якнайкращого розв’язання складних ситуацій професійної діяльності та збереження психічного здоров’я фахівця.

Ключові слова: психологічна компетентність, особливі умови, професіоналізм фахівця, професійно-психологічна компетентність, рефлексія, аутогенне тренування.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Наразі актуальним питанням вищої школи є психологічна підготовка майбутнього фахівця у контексті професійної компетентності. Особливо значущим це питання є під час підготовки фахівців, професійна діяльність яких проходить в особливих, а іноді й в екстремальних умовах. На таких

© Плачинда Т.

фахівців у майбутній професійній діяльності покладається відповідальність не тільки за своє життя, а й за життя інших людей. До них відносяться авіатори, рятувальники, митники, прикордонники та інші. З огляду на психологічний зміст професійної діяльності таких фахівців слід відмітити, що існують певні вимоги до їх знань із загальної та практичної психології. Тому виділяється важлива складова професіоналізму як психологічна компетентність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Проблемою формування психологічної компетентності фахівців з особливими умовами професійної діяльності займалися О. Н. Євтушенко, В. В. Журавльов, Н. І. Мачинська, О. М. Керницький, Г. В. Савченко, О. М. Хайрулін, В. В. Ягупов та ін. Однак проблема формування психологічної компетентності як складової професіоналізму все ще залишається ґрунтовно не дослідженою, як у теоретичному, так і в практичному аспектах.

Метою статті є аналіз ключових дефініцій: “психологічна компетентність”, “професіоналізм фахівця”, “професійно-психологічна компетентність”, “особливі умови діяльності” – та висвітлення проблеми формування психологічної компетентності фахівців, професійна діяльність яких передбачає особливі умови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідність виконання професійних завдань в складних, нерідко особливих (екстремальних) умовах, під постійним впливом значної кількості стрес-чинників ставить підвищені вимоги до психологічних якостей особистості фахівця. Розглянемо міркування науковців щодо ключових дефініцій дослідження. Так, на думку Л. Я. Барінової, психологічна компетентність особистості – це цілісна соціально-психологічна, інтегральна якість, що дозволяє успішно реалізовувати свій особистісний потенціал, взаємодіяти з іншими людьми, адекватно вирішувати стандартні та особливо нестандартні задачі, які потребують творчості, переживати почуття внутрішнього комфорту та психологічної захищеності [2]. Дуже вдалим є це трактування, зважаючи на контекст нашого дослідження, адже автор акцентує увагу на вирішенні фахових завдань як у

стандартних, так і нестандартних (особливих) ситуаціях професійної діяльності.

У своєму науковому пошуку О. І. Бондарчук витлумачує психологічну компетентність особистості як системне особистісне утворення, що виявляється на різних рівнях психологічної реальності людини, у внутрішньому плані – у саморегуляції, у зовнішньому плані – у діяльності та взаємодії. На думку науковця, психологічна компетентність фахівців містить професійно-дієві особистісні установки та властивості щодо засвоєння та ефективного використання необхідної інформації в процесі професійної діяльності, а також відповідні знання, вміння, навички [3]. Нам імпонує дане визначення, адже воно розкриває всі необхідні якості для фахівця з особливими умовами діяльності.

На нашу думку, психологічна компетентність – це набуті за період підготовки у вищій школі психологічні якості, що дозволяють протидіяти стрес-чинникам професійної діяльності та пролонгованому впливу емоційного напруження під час виконання фахових функцій.

Професіоналізм фахівця науковці розглядають з різних позицій:

як певну сукупність особистісних характеристик, що забезпечують успішність виконання праці. При цьому нормативній заданості професії завжди протистоїть живий творчий світ професіоналізму самого діяча [7];

як набута під час навчання здатність до компетентного виконання трудових функцій, рівень майстерності та вправності у певному виді занять, відповідний рівню складності виконуваних завдань [8];

одним із щаблів професіоналізму вважають професійну компетентність, що являє собою сукупність знань, умінь, навичок, способів діяльності, професійно важливих психологічних якостей, необхідних фахівцю для здійснення ефективної професійної діяльності [1].

Отже, поняття “професіоналізм фахівця” можна розглядати як наслідок якісної професійної діяльності, що передбачає становлення фахівця, який має високий рівень професійної компетентності і здатний ефективно вирішувати як професійні, так й особистісні завдання.

Щодо професійно-психологічної компетентності, Л. В. Корват характеризує її як результат практико-зорієнтованої психологічної під-

готовки майбутнього фахівця, що виявляється у сукупності взаємопов'язаних якостей його особистості: ціннісно-смыслових орієнтацій, знань, умінь, досвіду у здійсненні психологічно доцільної взаємодії з професійним середовищем [4].

Науковцем Л. Я. Баріновою [2] професійно-психологічна компетентність трактується як інтегральна якість, що надає можливість ефективно застосовувати особистісний потенціал для якісного вирішення професійних завдань.

На нашу думку, професійно-психологічна компетентність є комплексною характеристикою, що включає в себе необхідні професійні компетенції і психологічну готовність до виконання професійних завдань як у стандартних, так і в особливих умовах діяльності.

Особливі або екстремальні умови діяльності В. Л. Марищук інтерпретує як умови, які знаходяться на межі адаптаційних можливостей або перевершують психічні, фізичні, психофізіологічні резерви людини і ставлять перед нею великі труднощі, зобов'язують її до максимальної напруги сил і можливостей [5].

У своїх наукових дослідженнях Б. О. Смирнов і Є. В. Долгополова до особливих умов відносять діяльність в умовах, пов'язаних із небезпекою для життя, ускладненнями під час виконання своїх професійних та функціональних обов'язків, збільшенням темпу діяльності, монотонністю роботи, психологічного навантаження в умовах очікування сигналу до екстрених дій; одночасним поєднанням різних видів діяльності в умовах обмеженої кількості часу та швидкістю виконання поставлених завдань [9].

Під особливими умовами професійної діяльності пілотів і диспетчерів О. І. Москаленко розуміє сукупність надзвичайних елементів конкретної ситуації, що потенційно загрожують безпеці польотів та потребують негайних дій. Авторка класифікувала типи особливих умов: фізичні; психофізіологічні; інформаційні; з елементами невизначеності; комплексного характеру [6].

У своїх визначеннях науковці єдині, стверджуючи про небезпечні чинники професійної діяльності фахівців, праця яких пов'язана з особливими умовами, стресовими ситуаціями під час виконання завдань

та необхідністю прийняття рішень у ліміті часу. Всі ці чинники потребують сформовану психологічну компетентність, задля ефективного вирішення тієї чи іншої професійної дії.

Професійна діяльність фахівців з особливими умовами праці (пілоти літака, диспетчери управління повітряним рухом, прикордонники, рятівники та ін.) є складною системою інтелектуальних дій. Найбільшу роль в ній відіграють такі розумові процеси як спостереження, контроль та оцінка обстановки тощо. Для таких фахівців характерна робота в умовах дефіциту часу і сильної емоційної напруженості, необхідно постійно зберігати високу пильність, здатність включитися у вирішення несподівано складних завдань. Професійна діяльність в особливих умовах найчастіше супроводжується пролонгованим впливом емоційної напруженості. Тому формування психологічної компетентності під час фахової підготовки майбутніх професіоналів з метою протидії негативних чинників професійної діяльності є необхідною умовою сьогодення.

Важливою складовою психологічної компетентності фахівця є самопізнання, самооцінка, самоконтроль емоцій, станів, працездатності, поведінки, а також самоефективність. Необхідні психологічні якості формуються під час занять психології, конфліктології, реальної практичної діяльності тощо. Проте, ми наголошуємо на необхідності формування навичок рефлексії та саморегуляції, зокрема аутогенного тренування у майбутніх фахівців, професійна діяльність яких передбачає особливі умови праці. Оскільки дані методики дозволяють проаналізувати ту чи іншу ситуацію, а також змобілізувати можливості організму фахівця під час виконання професійних дій, та (що особливо важливо) відновити організм після впливу негативних чинників і психологічних подразників.

Для формування навичок рефлексії у майбутніх фахівців нами пропонувалися авторські тести й опитувальники, які допомагають виміряти рівень розвиненості загальної рефлексивності (А. В. Карпов, В. В. Пономарьова), рефлексивного мислення (О. С. Анісімов) і професійної рефлексії (О. Є. Рукавішнікова); виконати самооцінювання особистісних та професійно важливих якостей, а також рефлексивних

умінь і навичок, що становлять зміст різних типів рефлексії – особистісної, інтелектуальної, комунікативної, кооперативної, регулятивної та ін. (Т. О. Ратанова, Є. І. Рогов, В. Ф. Ряховський, М. Снайдер, Н. Ф. Шляхта та ін.); актуалізувати успіхи й обмеження професійної діяльності (М. Вудкок, Д. Френсіс); з'ясувати мотиви професійної діяльності, оскільки рефлексія формується тільки за умов позитивного ставлення до виконуваної діяльності (К. Замфір, Є. П. Ільїн, Н. В. Кузьміна, А. О. Реан та ін.).

Для відновлення організму після виконання професійних дій в умовах постійного стрес-чинника нами пропонувалося оволодіння майбутніми фахівцями технікою аутогенного тренування (аутотренінг), що застосовується в аспектах психологічного забезпечення професійної діяльності під час виконання завдань психопрофілактики та психореабілітації. Застосування аутогенного тренування допомагає краще підготуватися до виконання професійних функцій, добре відпочити, зняти зайву емоційну напруженість, підвищити відчуття впевненості в успіху. Аутотренінг може бути реалізований для заспокоєння, психореабілітації після емоційно-психологічного стресу та найкращого відпочинку після навантажень.

Висновки. З'ясовано, що необхідною умовою під час професійної підготовки фахівця є формування психологічної компетентності як складової професіоналізму працівника. Професійна підготовка фахівців, діяльність яких передбачає особливі умови, вимагає цілого комплексу психічних якостей, що визначають його готовність виконати професійні завдання, що стоять перед ним, у звичайних умовах і у разі дії різного роду стрес-чинників. Важливим аспектом професійної діяльності фахівця є рефлексія, тобто здатність самоаналізу для розуміння шляхів якнайкращого розв'язання складних ситуацій професійної діяльності та формування навичок саморегуляції, зокрема аутогенного тренування у контексті необхідності збереження психічного здоров'я фахівця.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Подальше наукове дослідження спрямоване на пошук шляхів удосконалення професійної підготовки фахівців в умовах євроінтеграції.

Список використаної літератури

1. Балл Г. О. Духовність професіонала і педагогічне сприйняття її становлення: орієнтири психологічного аналізу // Професійна освіта : педагогіка і психологія : Українсько-польський щорічник / За ред. Т. Левовицького, І. Зяюна, І. Вільш, Н. Ничкало. – Ченстохова-Київ, 2000. – С. 217–232.
2. Барінова Л. Я. Психологічна компетентність особистості / Л. Я. Барінова // Вісник Одеського національного університету. Психологія. – 2014. – Т. 19. – Вип. 1. – С. 29–35.
3. Бондарчук О. І. Психологічна компетентність фахівця: зміст та основні підходи / О. І. Бондарчук // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського : Зб. наук. праць. Серія : “Психологічні науки” / за ред. С. Д. Максименка, Н. О. Євдокимової. – Т. 2. – Вип. 8. – Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського. – 2012. – С. 30–35.
4. Коврат Л. В. Особливості розвитку професійно-психологічних компетенцій майбутніх економістів : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Л. В. Корват. – Київ : ун-т ім. Б. Грінченка, 2012. – 255 с.
5. Марищук В. Л. Напряженность в полете / В. Л. Марищук, К. К. Платонов, Е. Н. Плетницкий. – М., 1969.
6. Москаленко О. І. Теоретичні і методичні засади підготовки курсантів вищих льотних навчальних закладів до професійної комунікації в особливих умовах : автореф. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / О. І. Москаленко. – Хмельницький : Гуманітарно-педагогічна академія, 2017. – 40 с.
7. Основи військової психології : навчальний посібник. / Під ред. Максименка С. Д. – Хмельницький: Вид-во НАПВУ, 2002. – 532 с.
8. Радул В. В. Соціальна зрілість вчителя. – Київ : Вища шк., 1997. – 269 с.
9. Смирнов Б. А. Психология деятельности в экстремальных ситуациях / Б. А. Смирнов, Е. В. Долгополова. – Х. : Изд-во “Гуманитарный Центр” 2007. – 292 с.

Плачинда Т. С. Психологическая компетентность как составляющая профессионализма специалистов в особых условиях деятельности

В статье анализируются взгляды ученых о дефинициях: “психологическая компетентность”, “профессионализм специалиста”, “профессионально-психологическая компетентность”, “особые условия деятельности” – и приводятся авторские интерпретации указанных

понятий. Раскрывается сущность особых условий профессиональной деятельности и акцентируется на необходимости формирования психологической компетентности, с помощью которой легче преодолеть негативные факторы профессиональной деятельности. Акцентируется на формировании навыков рефлексии и аутогенной тренировки, как составляющих психологической компетентности, с целью самоанализа для понимания наилучшего решения сложных ситуаций профессиональной деятельности и сохранения психического здоровья специалиста.

Ключевые слова: *психологическая компетентность, особые условия, профессионализм специалиста, профессионально-психологическая компетентность, рефлексия, аутогенная тренировка.*

Plachynda T. **Psychological competence as a component of the professionalism of specialists in special conditions of activity**

The article analyzes the views of scientists on the definitions of “psychological competence”, “professionalism of a specialist”, “professional and psychological competence”, “special conditions of activity”, and author’s interpretations of this concepts, in particular, professional-psychological competence, which is considered by us as a complex feature that includes the necessary professional competencies and psychological readiness to perform professional tasks in both standard and special conditions of activity.

Also in the article is revealed the essence of special conditions of professional activity, which are dangerous factors of professional activity, stressful situations during tasks execution and the necessity of making decisions in the time limit. Accented on the necessity of forming psychological competence by which it is easier to overcome the negative factors of professional activity. It is noted that an important component of the psychological competence of a specialist is self-knowledge, self-esteem, self-control of emotions and conditions, working capacity and behavior, and self-efficacy. It speaks of the need to develop reflections and autogenous training as components of psychological competence, since these methods allow one to analyze a situation and find the ways to mobilize the capabilities of the body of a specialist during the implementation of professional activities, and (which

is especially important) to restore the body after the influence of negative factors and psychological stimuli.

Also are offered the authorial tests and questionnaires that help to measure the level of development of reflection during its formation by future specialists. It was found out that the necessary condition for professional training of a specialist is the formation of psychological competence as a component of professional activity of an employee. Professional training of specialists, whose activity involves special conditions, requires a whole range of mental qualities, which determine his willingness to perform professional tasks facing him, under normal conditions and under the influence of various stress factors.

Keywords: *psychological competence, special conditions, professionalism of a specialist, professional and psychological competence, reflection, autogenous training.*